

ZÁVĚREČNÁ ZPRÁVA PROJEKTU „IDENTIFIKACE POTŘEB OBYVATEL SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH (ROMSKÝCH) ENKLÁV VE VZTAHU KE VZDĚLÁVACÍM INSTITUCÍM NA PŘÍKLADU JAZYKA“

Mgr. Lenka BUDILOVÁ,
PhDr. Marek JAKOUBEK Ph.D.
Bc. Jiří BAUDIS
Katedra antropologie FF ZČU Plzeň

Výzkum probíhal od září do prosince 2006, institucionální zázemí tvořila Katedra antropologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni. Realizační tým sestával z následujících osob: Mgr. Lenka Budilová, Bc. Jiří Baudis. Jako spolupracovníci a (spolu)autoři výstupů byli přizváni PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. (Katedra antropologie FF ZČU), Antonín Ferko (na volné noze) a Jan Husák (poradce primátora Ústí nad Labem).

Vstupní hypotézy a východiska

V současné době se ve školách, které jsou navštěvovány z převážné části dětmi žijícími v sociálně vyloučených enklávách, tzv. „romských ghettech“, poměrně často setkáváme se snahou implementovat do osnov výuku romštiny (v její standardizované podobě). Tyto kroky jsou většinou motivovány představou, že „Romové“ mají o výuku „svého“ jazyka zájem, přičemž tato představa je utvářena a posilována zejména tlakem tzv. „romských elit“. Podíváme-li se však na konkrétní situaci v dotyčných lokalitách, ukáže se, že o výuku uvedených předmětů není ze strany „Romů“ zájem a snahy o zavedení jejich výuky končí většinou neúspěchem. Důvodem je přitom skutečnost, že (co se jazyka týče): standardizovaná podoba romštiny je pro zainteresované osoby *cizím* jazykem, kterému by se musely teprve učit (o což rozhodně zájem nemají); jinak řečeno: výuka standardizované podoby romského jazyka (kterou nikdo z nich nemluví) by pro dotyčné představovala zbytečnou zvenčič a „shora“ oktrojovanou „povinnost“, která jim ve snaze o dosažení úspěchu v majoritní společnosti k ničemu nebude a naopak přispěje k vytvoření nových bariér a komunikačních hrází. Nutno přitom dodat, že obyvatel sociálně vyloučených enkláv obývaných převážně romskou populací si velice dobře uvědomují, že k úspěchu v majoritní společnosti je nezbytná zejména kompetence k jazyku českému. Jednou větu: rodiče v těchto lokalitách chtějí zejména to, aby se ve škole jejich děti naučily česky. Ano, dotyční si velice dobře uvědomují, že oni sami a zejména pak jejich děti musí – chtějí-li obstát ve vztahu k majoritní společnosti – získat kompetence k dané kultuře, jakož i k jejímu komunikačnímu kódu (češtině). Potřeby obyvatel sociálně vyloučených enkláv obývaných převážně romskou populací se tedy zásadním způsobem mívají se snahami tzv. „romských elit“, které sledují své vlastní cíle, které jsou sociálně vyloučeným cizí (a ve svém důsledku jejich vyloučení spíše prohlubují). Ukazuje se tak, že snaha o výuku (standardizované) romštiny vyplývá zejména z tlaku

vytvářeného tzv. „romskými elitami“, které mají zájmy zcela odlišné od obyvatel „romských ghatt“, jejichž počet ale účelově používají k prosazení vlastních cílů a zájmů.

Ukázalo-li by se přitom, že obyvatelé sociálně vyloučených (romských) ghatt nemají o výuku romštiny zájem, a došlo-li by zároveň k identifikaci skutečných potřeb těchto osob ve vztahu ke vzdělávacím institucím, bylo by možné výukové osnovy těchto institucí jednak oprostit od manipulací kvazi-politických zájmových a nátlakových skupin, a zároveň je orientovat směrem, který bude nejlépe odpovídat reálnému stavu dané problematiky, jakož i žádostem dotčených (nikoli „jejich“ tzv. „reprezentace“). V takovém případě tedy bude možné orientovat aktivity ať již vládních či nevládních neziskových organizací směrem, který bude reálné situaci přiměřenější a bude také možné hledat a realizovat odpovídající řešení.

Výstupy výzkumu

V průběhu výzkumu byly publikovány následující texty:

Lenka Budilová, Marek Jakoubek, Jiří Baudis - Identifikace potřeb obyvatel sociálně vyloučených (romských) enkláv ve vztahu ke vzdělávacím institucím na příkladu jazyka - Poločas výzkumu, in: Lenk, L. Svoboda, M. a kol. (eds.) – *Veselé tropy*, (v tisku, AntropoWeb v produkci Dokořán, Praha, prosinec 2006).

Antonín Ferko - Romský jazyk nebo nové esperanto?, in: Antropowebzin 01/2007).

Připravené publikace

Dále byl pořízen překlad textu Eleny Marušiákové „Cigánská skupina a vývoj cigánského etnika“ (Marušiáková, E. – Ciganskata grupa i razvitiето na ciganskija etnos, in: *Seminar: Aspekti na etnokulturnata situacija v Balgarija i na Balkanite*, 21-23 Februari 1992, Sofie. Sestavil: Valerij Rusanov, redaktor: Liljana Aleksandrova. Centar na izsledvane na demokracijata, Fondacija „Fridrich Nauman“; str. 72-85), který sloužil k projasnění povahy sociální organizace cikánské/romské populace a který bude publikován in: Budilová, L., Jakoubek, M. (eds.) – *Romská/cikánská rodina, sociální organizace a příbuzenství* (v tisku, AntropoWeb v produkci Dokořán, Praha, březen 2007).

Prezentace

V průběhu výzkumu byly průběžné závěry prezentovány na Druhé mezinárodní konferenci AntropoWebu (ve dnech 27. - 28. 10. 2006 v Plzni) (referát Lenky Budilové, Marka Jakoubka a Jiřího Baudise - *Identifikace potřeb obyvatel sociálně vyloučených (romských) enkláv ve vztahu ke vzdělávacím institucím na příkladu jazyka: Poločas výzkumu*)

Závěry

Vlastní výzkum byl orientován dvěma směry: *teoretickým* orientovaným na reflexi otázek konceptuálního charakteru a *empirickým* zaměřeným na shromáždění konkrétních dat z vybrané lokality. Dané rozlišení má však pochopitelně pouze analytickou povahu, neboť ve výzkumné praxi se obě pozice prolínaly, takže nashromážděný empirický materiál sloužil k formulaci koncepčních závěrů, které ovšem v procesuálním dialektickém vztahu ovlivňovaly jeho sběr, jakož i samotná východiska odpovídajícího terénního šetření. Výzkum tedy poskytl závěry jak teoretického charakteru, tak i poznatky povahy empirické. Následující sekce bude

věnována prezentaci prvního z uvedených souborů, tj. diskuzi odpovídajících konceptuálních otázek.

Několik konceptuálních poznámek ke vztahu (romské) kultury, romského jazyka a (romské) identity

V současnosti se ve velice širokém vějíři diskurzů (od laického, přes mediální, úřednický až po akademický) setkáváme s několika navzájem víceméně propojenými (někdy implicitními, jindy explicitně deklarovanými) předpoklady, podle kterých

- 1) *(romská) identita úzce a přirozeně souvisí s (romskou) kulturou*
- 2) *(romská) kultura úzce a přirozeně souvisí s (romským) jazykem*
- 3) *romština je jazykem Romů a jedním z nejvýznamnějších pilířů jejich identity*

Cílem tohoto příspěvku bude (v případě 1 a 2) ukázat meze předpokladu o úzkých a organických vazbách mezi uvedenými položkami (*identita, jazyk, kultura*), doložit, že každá z nich se vztahuje k jiné relevanci (takže teze o jejich konceptuální souběžnosti či dokonce definičním překryvu je neudržitelná) a tímto uvedený předpoklad zpochybnit. V případě 3 bude záměrem odpovídající sekce problematizace uvedené teze prostřednictvím kritiky představy o existenci (jedné skupiny) Romů, jejichž jazykem by byl (jeden) romský jazyk představující pant, kolem něhož by se točila *jejich* identita a nahrazení této (mylné) představy přiměřenějším modelem.

1. ke vztahu kultury a identity

V nejrozmanitějších diskurzích zabývajících se tzv. romskou problematikou v ČR (jakož i SR) je velice rozšířená představa o úzké vazbě mezi deklarací vlastní identity a příslušnosti k určité (v daném případě romské) kultuře. Jdou z konkrétních „aplikací“ této představy je i předpoklad, že údaje o sčítání lidu vypovídají zároveň i o příslušnosti ke kulturám, tedy že národnost (resp. *deklarace* národn/ostn/í identity) se nějak s určitou kulturou překrývá či je s ní přímo totožná. Tak tomu ale není. Deklarace národní identity a kultura (v kulturně-antropologickém smyslu) jsou skutečnosti v principech odlišné. Příslušnost k určité kultuře totiž zcela jistě není otázkou deklarace. Vzhledem k tomu, že kultura je svou povahou z větší části nevědomá a nositelé určité kultury jsou obvykle „ke své vlastní kultuře ... slepí“ (Pospíšil 1993: 384), je zřejmé, že vědomá deklarace se týká zcela odlišné roviny reality než je ta, která je pro kulturu určující a základní (prohlásit se za Eskymáka - jak to udělalo v České republice několik osob při posledním sčítání lidu - je něco zcela jiného než být nositelem eskymácké kultury). Situace je podobná jako v případě jazyka, kdy je také zcela lhostejné, co a jak halasně deklarují a jakou řečí se domnívám hovořit, neboť tato skutečnost jednoduše nepadá do sféry osobního přání či vyznání. Z těchto důvodů je nutno zdůraznit, že pro příslušnost k určité kultuře je fakt deklarace dané národní resp. národnostní identity *irelevantní*.

Vezmeme-li jako východisko příslušnost jednotlivců či skupin ke kultuře (v kulturně-antropologickém smyslu slova, tedy na základě performance specifické „kulturní gramatiky“, resp. kompetence), ukáže se, že vzhledem k ní může být přesvědčení, na jehož základě je deklarována „etnická“ či národnostní identita dotyčných subjektů, (sebe)mylná. Například

v Kosovu se na počátku 90. let začaly některé romské skupiny považovat za Egyptany[1], přičemž jejich specifická identita „se zakládá na přesvědčení, že *pocházejí z Egypta*” (Dudová 2003: 60; kurzíva dodána[2]) (na rozdíl od místních Romů, kteří „*pocházejí z Indie*”). Protože je zřejmé, že předkové této skupiny z Egypta *nepocházejí* (přičemž tuto skutečnost lze vědeckou argumentací prokázat), můžeme si dovolit říci, že – nahlíženo z kulturologického úhlu pohledu – se jedná o identitu vybudovanou na přesvědčení, které je chybné, neboť daná skupina, resp. její členové, na egyptské kultuře (a to ať již ve smyslu historickém či státně-politickém) neparticipují a nikdy neparticipovali a jejich identita Egyptanů je tedy (sebe)klamná[3].

Tudíž: prohlásit se za Roma je něco zcela jiného, než být nositelem (tradiční) romské kultury – člověk se za „Roma” považovat nemusí (jak jsme viděli, může se považovat např. za Egyptana) a přesto může být nositelem kulturních vzorců, které bývají označovány jako „(tradiční) romská kultura”, anebo se za „Roma” považovat může (a může se tím dokonce i živit), ale to z něj nositele této kultury nedělá (kompetence k dané kultuře se totiž nezískává deklarací či osobním přesvědčením, ale procesem socializace) a on jejím participantem být nemusí. Ze shodného důvodu tak ani není možné *v otázce příslušnosti k romské kultuře* (opět v kulturně-antropologickém smyslu slova, tedy na základě performance specifické „kulturní gramatiky”, resp. kompetence) přijmout jako obecně platnou premisu (která ovšem v jiných souvislostech platná být může), že „slovo Rom [znamená] člověka, který se ... sám za Roma považuje” (Alinčová; Moravec; Balabánová; Kamenická; Buryánek; Kamenický 2002: 208), tedy předpoklad, že „Romem je přirozeně především ten, kdo se k tomu hlásí” (Řičan 1998: 35), neboť taková informace, založená na subjektivní volbě, nemá s reálnými kulturními vzorci téměř žádnou styčnou plochu (jinak řečeno: teze, že „nie každý Róm sa cíti Rómom” /Diskusia 2001: 150/ se může týkat jeho „etnické identity” či národnostní příslušnosti, ale nikoli příslušnosti k romské kultuře /či její absenci/). Stejně nepoužitelná je pak v daném kontextu i alternativní možnost, že by „slovo Rom” znamenalo člověka, který „je za něj považován rozhodující částí svého okolí” (Alinčová; Moravec; Balabánová; Kamenická; Buryánek; Kamenický 2002: 208)[4], neboť takový názor sice může být zajímavý, ale o dané skutečnosti jednoduše není možné hlasovat (jako nemá smysl dotazovat se na mínění kolemjdoucích o tom, jakým jazykem podle nich určitý mluvčí hovoří) tudíž ani názor většiny zde nemůže být rozhodujícím kritériem.

Shrnutí: příslušnost k určité (např. romské) kultuře a deklarace osobní (např. romské) identity jsou parametry *definičně* a principiálně mimoběžné (třebaže se *empiricky* – a dokonce i ve *statisticky* významném množství případů – mohou překrývat) a *z jednoho tudíž není možné vyvozovat druhý*.

2. Ke vztahu Kultury a jazyka

Už delší dobu jsou mezi některými sociálněvědními badateli velice populární stanoviska jazykového relativizmu, podle kterého jazyk realitu nejen zprostředkovává a reprodukuje, ale vytváří. Slavné jsou jednak teze Sapira a Whorfa[5] hlásající, že při konstituci světa hraje jazyk aktivní roli, tedy že jazyk determinuje, jak určité jazykové společenství vnímá materiální či sociální svět, neboť zejména kategorie, typy a vztahy, které účastníci tohoto společenství ve světě (domněle) nalézají, nespočívají v něm samém, ale v jazyku, jímž je skutečnost filtrována, resp. vytvářena. Nemenší dopad pak v daném ohledu měla i díla L. Wittgensteina, a to již od slavného paragrafu 5.6 Traktátu: “*Hranice mého jazyka znamenají hranici mého světa*” (Wittgenstein 1993: 129; kurzíva v původním textu), dále rozvedené do stanoviska strukturální korespondence či izomorfie jazyka a světa. V silné verzi těchto

konceptů tedy členové různých jazykových společenství obývají různé světy, neboť tyto jsou odlišnými jazyky odlišně (vy)tvořeny.

Ať již s odkazem na uvedené autory, či bez něj, zastávají uvedené pojetí i někteří badatelé v oblasti tzv. „romských studií“ i laičtí aktivisté. Podle jejich názoru spočívá největší odlišnost „Romů“ v jejich jazyce, *který je pilířem romské kultury* (srov. např.: “v etnickém jazyce je vyjadřována a uchovávána kultura skupiny [Romů]” (Hübschmannová cit. In: Šotolová 2000: 27), resp.: “[jazyk] je bezpochyby nejdůležitější prvek kultury každého národa” /Holomek: [?] 16/) a jádrem romské jinakosti.

Nicméně: představu, že základem kultury je jazyk „lze relativně snadno zpochybnit odkazem na skutečnost, že populace hovořící velmi rozdílnými jazyky sdílejí často stejnou kulturu“ (Budil 2003: 296). Je tedy zřejmé, že jazyk nemůže - v kulturní perspektivě - sloužit jako marker příslušnosti k daným kulturám. Z uvedené skutečnosti pak kromě jiného též vyplývá nutnost přehodnotit, resp. odmítnout dosud obecně přijímanou tezi o pilířové povaze (romského) jazyka vzhledem k (romské) kultuře.

Vyvstává tedy otázka: není-li pilířem (romské) kultury jazyk, co jím tedy je? Odpověď zní: sociální organizace, resp. soubor sdílených hodnot (udržovaných sociální kontrolou a předávaných v rámci socializace).

2. 1. Případ rodiny H. z obce K.

Co uvedená (alternativní) teze o tom, že jádro (romské) kultury spočívá mnohem spíše ve sdílených hodnotách než v jazyce, znamená, se pokusím objasnit následujícím rozбором situace v konkrétní lokalitě.

V obci K. (a její blízkosti) sídlí - ve dvou 4 km od sebe vzdálených lokalitách (dále 1 a 2) - rodina H., která je rodinou klasifikovatelnou jako “tradiční romská” a její členové tedy mohou být považováni za nositele tradiční romské kultury v tom smyslu, jak jsem jej dříve načrtl[6]. Podívejme se nyní na jazykovou situaci v lokalitě 1. Ústřední postavou této části rodiny je sedmdesátiletý M., který se narodil v romské osadě na východě Slovenska. Jeho mateřštinou je východoslovenský dialekt romštiny, v mládí se pak naučil šarišskou variantu slovenštiny. Po přechodu do Čech před 40-ti lety začal postupně hovořit česky, ale tuto řeč a její nuance nikdy neovládl perfektně a to ani lexikálně, ani intonačně, ani gramaticky. Děti M. hovoří více či méně standardní češtinou - a samozřejmě také romsky (jejich romština se však v mnohém odlišuje od romštiny jejich otce: stykem s dalšími mluvčími romštiny /ovšem jejich mírně odlišných verzí/ v obci, jakož i pobytem v českém prostředí, se do jejich jazyka dostalo mnoho komponent, které v romštině M. absentují. Tato skutečnost je nejlépe patrná při návštěvách částí rodiny na Slovensku, kde se hovoří variantou romštiny M. a varianta jeho dětí je často komentována, neboť díky ní dochází k mnoha komickým situacím); jejich mateřštinou byla romština a čeština (matka - také z východoslovenské osady - se naučila česky poměrně dobře), neboť M. s manželkou se rozhodli vychovávat děti česky. Součástí této sekce rodiny je pak i přivdaná J., která se narodila v Polsku, její mateřština je polština a třebaže již více než 20 let žije v popisované lokalitě, romsky se nenaučila. Sama hovoří česky, ovšem s tím, že ani ona tento jazyk nezvládla bez vad a k jeho standardní podobě jí chybí ještě mnoho. Nicméně: nedokonalost češtiny M. a J. je velice rozdílná: dělají odlišné chyby, dopouští se rozdílných kalků atp.. Dalším rodinným příslušníkem je D. (budoucí zeť M.), který pochází z dětského domova, jeho mateřštinou je čeština, hovoří česky (dobře) a romsky neumí, dále pak B. (snacha M.), která byla vychována v sociálně slabé rodině příslušníků majoritní společnosti, součástí rodiny je více než 10 let, její mateřštinou je čeština, kterou ovládá velmi dobře, a romsky nehovoří. A konečně: letos (2006) se M. oženil s – o 43 let mladší! – JJ.. JJ. pochází z dětského domova a popravdě: mentálně se nachází pod průměrem populace ČR (ale je -

po fyzické stránce je zcela - zdravá, povila již M. potomka, o M. se stará a zpestřuje mu stáří). Snad právě díky svému lehkému mentálnímu handicapu vykazuje JJ. pro mluvčí češtiny poměrně atypický rys - nerozumí totiž slovenštině (typická otázka při pobytu na Slovensku ze strany JJ. zněla: „M., co je to *čierny*“?, resp. /o něco později/ „*biely*“ ?). V lokalitě 1. je “jednacím jazykem” čeština (v mnoha různých varietách).

V lokalitě 2. je situace odlišná zejména tím, že “jednacím jazykem” je zde romština. To je způsobeno zejména tím, že 1) lokalita jako taková vznikla po příchodu prvních jejích členů ze Slovenska v 80-tých letech (na rozdíl od M., který s manželkou přišel bezprostředně po válce); členy této části rodiny se 2) postupně stalo mnoho příchozích z detašovaných buněk této rozsáhlé kognatické příbuzenské skupiny z původní východoslovenské osady a 3) ústřední páry této sekce se - na rozdíl od M a jeho manželky - nerozhodly vychovávat své děti, které se narodily v ČR (již ze Slovenska přišel pár s několika odrostlými dětmi) česky (i když česky, stejně jako jejich děti, umějí). Členy lokality 2 je pak mimo jiné P. (reprezentant mnoha takřka identických případů), který se narodil ve zmíněné slovenské osadě, jeho mateřštinou je romština a hovoří též šarišským dialektem slovenštiny; česky neumí (tedy: ne natolik, aby tímto jazykem hovořil; má-li se k něčemu vyjádřit, hovoří proto romsky či šarišsky). A také jeho manželka R., která pochází ze slovenské městské romské čtvrti, její mateřštinou je romština a hovoří též (dobře) slovensky (tedy nikoli šarišsky); když R. hovoří s někým, kdo neumí romsky, mluví slovensky. Dále zde nalezneme syna a dceru J. (zmíněné v případě lokality 1), kteří - na rozdíl od své matky - hovoří velmi dobře jak romsky, tak i česky. Členem lokality 2. pak býval jistou dobu i B., jehož mateřštinou byla maďarská romština, přičemž kromě toho hovořil maďarsky (nejsem s to posoudit jak) a směsicí slovenštiny a češtiny.

Protože obě lokality, jak jsem již zmínil, obývají členové jedné příbuzenské skupiny, dochází mezi nimi k častému kontaktu. Návštěvy jsou každodenní záležitostí, stejně jako půjčování nejrůznějších věcí (varná konvice, pračka, vozík, kolo, vrtačka, apod.). Třebaže producentem potravy jsou jednotlivé nukleární rodiny v obou lokalitách, potenciálním konzumentem je každý člen odpovídající příbuzenské skupiny z obou lokalit. Stejně jako dospělí, fluktuují mezi oběma lokalitami i děti, přičemž jejich výchovy, syčení, šacení, stejně jako poskytování noclehu se ujme vždy ta žena, jíž se daný chumel drobotiny v odpovídajícím čase pohybuje nejbližší. Obyvatelé obou lokalit představují také (duolokální) rozhodování- a akce-schopnou *jednotku* (koupě prasete, výjezd za prací)[7].

Členové obou lokalit přitom velice často jezdí za příbuznými na Slovensko, kde se hovoří (s těmi, co umí) romsky a (s těmi, co neumí romsky) šarišsky. Při - častých - návštěvách slovenských příbuzných v K. se hovoří v lokalitě 2 romsky, v lokalitě 1 pak směsicí standardní slovenštiny, šarištiny a češtiny, s častou výpomocí romštiny (přičemž návštěvy ze Slovenska mají tendenci hovořit zejména či výhradně romsky a k romštině výrazně sklouzávají, takže lze zaznamenat i situace, kdy jedna osoba hovoří romsky, druhá pak česky anebo se jazyky různě střídají - to zejména hovoří-li více lidí najednou).

Při hovorech osob, které umějí romsky, s osobami, které romsky neumí, se přitom lze setkat se specifickým fenoménem, který lze výstižně popsat jako jazykovou vstřícnost. Jádro tohoto postoje spočívá ve značné ochotě přizpůsobit se - ve všemožných jazykových ohledech - osobě, s níž hovor probíhá, takže: ačkoli náš mluvčí romštiny, třebaže česky neumí, hovořili s mluvčím češtiny, začne místo “peniadze” říkat “peníze”, místo “kôn” začne říkat “kůň” a - což překvapí snad nejvíce - začne používat “ř” (zde je třeba říci, že toto je pak obvykle nadužíváno, takže se lze velice často setkat se slovy jako “čtveřec” apod.). Zajímavé též je, že taková osoba začne - a je třeba dodat, že neúměrně často, navíc i v případech, kdy druhá osoba tak nečiní vůbec - používat vsuvku “ty vole”, která v daném ohledu podle všeho působí jak *marker* češtiny.

Ovšem zpět k našemu hlavnímu tématu. Jaké jsou závěry nastíněné jazykové situace v K.? 1) absentuje zde všemi sdílená koiné (varianty češtiny či slovenštiny, které jsou užívány v lokalitě 1 se výrazně odlišují, nemluvě o primární odlišnosti češtiny a slovenštiny), 2) součástí rodiny H. jsou osoby, které nehovoří romsky: např.: J., B., D., ačkoli „jednacím jazykem“ v lokalitě 2. je právě romština, což vytváří specifickou situaci, kdy 3) v 1. a 2. se v rámci jedné rodiny, jejíž základní ekonomickou strategií je generalizovaná solidarita, resp. do značné míry praktikované generalizované sdílení veškerých dostupných statků a služeb, společná péče o děti apod., hovoří dvěma odlišnými jazyky, které jsou si klasifikačně nesmírně vzdálené.

Nicméně: všichni členové rodiny H. si *velice dobře rozumí* (v hermeneutickém slova smyslu). Vědí, jak se k sobě chovat, umějí adekvátně reagovat v bezpočtu situací, jichž jsou společnými účastníky, vůči okolí vystupují jednotně, sdílí shodnou identitu, atd., atd., atd.. Proč? - protože sdílí společné hodnoty a normy a od nich odvozené specifické vzorce jednání, podrobují se a vykonávají stejné mechanismy sociální kontroly etc., etc., přičemž tyto hodnoty dále předávají - různými jazyky! - svým dětem.

Domnívám se, že výše uvedené skutečnosti výrazně podporují uvedené stanovisko, dle kterého jádrem kultury není jazyk (to by totiž středem rodiny H. podle všeho probíhaly kulturní hranice, a to je vcelku nepravděpodobné), ale *sdílené hodnoty*; jinak řečeno: mezi jazykem a kulturou není zdaleka tak úzká vazba, jak v úvodu této kapitoly uvedené teorie předpokládají.

* * *

Uvedený příklad situace v obci K. nám přitom může posloužit i jako můstek ke kapitole následující, tematizující vztah (romské) identity a (romského) jazyka. Pokud bychom se totiž na rozebíranou situaci podívali odlišnou optikou, v jejímž ohnisku by se nalézala kolektivní identita odpovídající formace, ukázalo by se, že všechny osoby (i přes výraznou heterogenost v jazykové oblasti) sdílí (na odpovídající rovině) jednotnou kolektivní identitu „Horvátovců“, resp. příslušníků dané *příbuzenské* skupiny. Dlužno přitom uvést, že tato - příbuzensky vymezená - kolektivní identita zaujímá v souboru kolektivních identit této skupiny klíčovou pozici, resp.: jedná se o identitu ve většině ohledů dominantní. Je přitom zřejmé, že tato identita není ani primárně, ani zejména či nejčastěji vázána jazykově (skoro by se dalo říci, že není jazykově vázána vůbec). Být Horvátovec (v K., jakož i ve všech ostatních lokalitách, kde členové dané příbuzenské formace sídlí) nepředpokládá zvláštní jazykovou kompetenci a členy této formace tedy není možné určit podle jazykového klíče. Třebaže se v této stati daným zjištěním nebudeme zabývat, diskrepance mezi (ne/sdílenými) jazykovými kódy a (sdílenými) příbuzenskými vzorci v rámci skupiny Horvátovců rozhodně stojí za pozornost.

3. Ke vztahu jazyka a identity

Obvyklá teze (pro)romských národních agitátorů, obrozenců a buditelů zní: všichni Romové (někdy s ambiciózním: „na celém světě“) se mezi sebou domluví, romský jazyk je tím, co Romy spojuje. Implicitním (někdy ovšem explicitně vyjádřeným) předpokladem uvedeného postoje je přitom chápání Romů coby osob hovořících romsky - dnes ovšem nejčastěji v užším smyslu Romů coby příslušníků romského národa či etnika (viz výše uvedenou citaci ing. Holomka či tezi E. Davidové, podle které „romština patří mezi nejdůležitější charakteristiky romského etnika“ / Davidová 1995: 17/[8]), kdy romština slouží jako jeden nejvýznamnějších markerů těchto formací. V tomto kontextu je pak zcela srozumitelná (za

všechny např.) Holomkova deklamace o tom, že „prosazování romštiny úzce souvisí s identitou Romů.“ (Holomek 2006 b)

Nejprve se zaměříme na, třebaže zjevně neudržitelnou, přesto se stále objevující a pozornosti se těšící rovnici Rom = mluvčí romštiny. Neudržitelnost této teze je zřejmá: na jedné straně je faktem, že již na konci 19. století „viac ako polovica rómskej populácie [rómcinu] neovládala“ (Džambazovič 2001: 502[9]), na druhé straně je ale zase skutečností, že u studentů romistky na UK v Praze se očekává „perfektní zvládnutí tzv. slovenské romštiny“ (Křečík 2006). Uvedená rovnice tedy neplatí: ne každý „Rom“ romsky umí a naopak - leckterý „ne-Rom“ romsky hovoří (a to dokonce „perfektně“). Proč se ale touto rovnicí stále operuje a proč v obecném povědomí stále přežívá a daří se jí? R. Pivoň danou tezi nahlíží v kontextu budování romského národa (z takřka klasických pozic Abnera Cohena a jeho výkladové matice *competition over scarce resources*[10]) jako tah tzv. „romských elit“ ve hře o pozice. Tento badatel (mj. mluvčí dvou variet romštiny) ve své skvělé stati „Formování romského národa a romština (především na školách)“ píše: „Proces výstavby ‘romského národa’ a ‘jeho’ jazyka ... naráží i na další, dosud nevyjasněné problémy: ne každý, koho romská elita nebo majoritní společnost označí jako Roma, romsky mluví“, přičemž „totéž platí i obráceně. Ne každý, kdo romsky mluví, je za Roma považován, resp. se sám za Roma považuje“ (Pivoň 2006). Potud Pivoň pouze konstatuje zjevnou skutečnost, jeho následující úvaha je ovšem stejně neotřelá jako případná; podle Pivoň totiž v daném případě „o romštinu jako jazyk ... vůbec nejde! Romština spíš slouží jako taktický tah na odstranění nežádoucí ‘gadžovské’ konkurence, jako vysvětlení [‘romských představitelů’], proč ‘romský problém’ můžou řešit jenom Romové“ (Tamže). K vysvětlení důvodů tohoto vcelku radikálního výroku pak daný autor dodává: „Romská elita prosazuje, aby u veškerých projektů týkajících se řešení zmíněné ‘romské problematiky’ bylo podmínkou ovládnutí romského jazyka. Tím klasifikuje všechny ‘gádže’ jako jazykově nekompetentní; stačí k tomu zabezpečovat všechny orgány, které rozhodují třeba o udělování grantů, že Romové mluví hlavně romsky, tudíž rozumět jim můžou jedině ‘romské elity’. Jazykovou kompetenci ‘elit’ samozřejmě nikdo prověřovat nebude. Prosazování práv Romů jako jazykové menšiny tak slouží zájmům úzké skupiny ‘intelligence’, která argument jazykové kompetence zneužívá“ (Tamže). Na základě uvedeného rozboru a v intencích zmiňovaného A. Cohena by tedy bylo třeba Holomkovu úvodní tezi („prosazování romštiny úzce souvisí s identitou Romů.“) pozměnit asi takto: „prosazování romštiny úzce souvisí s bojem tzv. ‘romských elit’ o pozice (nedostatkové zdroje)“. Čtyřmi slovy: nikoli identita, ale peníze.

Uvedená situace přitom podle Pivoň zároveň „udrží i mýtus, že všichni Romové na světě se mezi sebou domluví“ (Tamže), což je podle tohoto autora „samozřejmě nesmysl“ (Tamže), situace je totiž taková, že „romština jako základní komunikační prostředek funguje mezi příslušníky, nebo přesněji obyvateli jedné osady, resp. jednoho rodu, nikoliv však mezi Romy ve smyslu řeči národní!“ (Tamže) Tím se dostáváme k první z tezí uvedených v úvodu této kapitoly: jazykové jednotě (všech) Romů.

Na rozdíl od Pivoňova výkladu prosazování romštiny tzv. „romskými elitami“, který je v dané formulaci u nás (jakož i v SR) výrazně novátorský, je konstatace o ne/funkčnosti romštiny jako dorozumívacího prostředku mezi „Romy“ obecně známým faktem. Většina relevantních odborníků si je vědoma toho, že „členovia cudzích [cigánských] skupín sa medzi sebou nedorozumejú bez použitia tretej reči (Marušiaková 1989: 75)“, takže „pri náhodných kontaktoch medzi skupinami sa ... používa slovenčina, čeština alebo maďarčina“/Marušiaková 1985: 696/ (méně známé je ovšem to, že „užívání označení ‘hluší’ ve smyslu ‘ti, kterým není rozumět’ je mezi jednotlivými romskými skupinami [které se liší svými jazyky – pozn. MJ] velice rozšířené“ /Tcherenkov; Laederich, 2004: 334/). Obdobně známá a publikovaná je i skutečnost, že „většina cigánských skupín ... hovorí svojím

vlastným jazykom, *ktorý používa výlučne medzi členmi skupiny*” (Marušiaková 1985: 696, kurzíva dodána), takže jazyky jednotlivých skupin sú ”faktorom spôsobujúcim a zdôrazňujúcim skupinovú *izolovanosť*” (Tamtéž: 696, kurzíva dodána), tedy pravým opakem toho, co hlásají (pro)romští aktivisté a členové tzv. „romských elit“. Na obecné rovině a v kontextu snah o ustavení jednotné, všemi romskými skupinami sdílené, standardizované romštiny si tak nelze nevděkovat fakt, že „řada romských skupin se snaží o pravý opak než jazykovědci“, neboť „specifický romský jazyk, odlišný od jiných romštin a také mezinárodního standardu pro řadu z nich hraje roli ... jako znak odlišnosti od Gádžů stejně jako jiných skupin Romů.“ (Řezáčová 2003: 32; kurzíva dodána).

Pokud bychom uvedené citace převedli do jazyka identity, ukázalo by se, že jednotlivé variety romštiny skutečně slouží jako opora identity dotyčných skupin, ale nikoli ve smyslu všeobjímající identity všech Romů (snad dokonce na celém světě), ale pouze těch, kteří - Poláčkovými slovy řečeno - „spolu mluví“: tj. jednotlivých skupin vymezených nejčastěji na základě příbuzenství.

Celá záležitost je ovšem komplikovanější, přičemž i v této souvislosti by bylo možné, stejně jako v předchozím případě (třebaže nyní spíše mírně hyperbolicky) zopakovat, že ani tady o jazyk jako takový vůbec nejde (resp., že o něj nejde primárně). Důvodem neakceptace či dokonce explicitního odporu vůči (shora oktrojovanému) standardu (spisovné) romštiny není totiž ze strany jednotlivých romských skupin jen argument: „my tak nemluvíme“, ale hlavně: „tak mluví *degeši* (rituálně nečisté osoby či skupiny osob)“ (Pivoň 2006). Jazyk totiž pro tyto skupiny není objektivním, abstraktním a kvalitativně neutrálním dorozumívacím kódem, ale naopak - je markerem subetnické, rodinné, rodové, hierarchické apod. příslušnosti a odpovídající varieta tak nabývá kvalitativních, hodnotících prvků. Jak říká již mnohokrát zmiňovaný Rastislav Pivoň: pro mnohé romské skupiny je „řeč ... fenoménem, který je odděluje od ostatních skupin, především pak od Romů rituálně nečistých – *degešů*“ (Tamže), takže „přijetí jiné variety romského dialektu může ... představovat i problém *morální, etický*“ (Tamže) (zároveň je ale třeba dodat, že „naučit se jazyku majority takový problém nepředstavuje, jelikož jde o jazyk, na který se pravidla ‘jazykové čistoty’ nevztahují“ /Tamže/). Protože přitom „pro spoustu Cigánů slovo *degeš* neznámá nic jiného než *jiný než já*“ (Ferko 2005: 2), tj. příslušník cizí, nepřibuzné skupiny, nejde jen o to, že by se nějakí „čistí“ chtěli odlišit od „nečistých“, ale o to, že *se příbuzensky se vymezující skupiny distancují od sebe navzájem*. Úhrnem a na obecné rovině řečeno: „Romové, nebo zcela přesně lidé, které jako Romy označuje buď tzv. ‘romská elita’, nebo majoritní společnost, *se navzájem jako jeden celek nepociťují*, a neochota mluvit romsky s Romy, kteří nenáleží k jejich rodu, to jenom prokazuje. Jejich jazyk je totiž něco, co je odlišuje nejenom od ‘gádžů’, ale i (a to především) od jiných skupin, považovaných společností za Romy, tudíž za to samé, za co jsou považováni i oni samotní, *což je ovšem pro mnohé z nich nepřijatelné*“ (Pivoň 2006). I v tomto případě se tak stvrzuje platnost výše již jednou uvedené teze: tmelem jednotlivých romských skupin a bází jejich kolektivní identity není primárně a zejména jazyk, ale – (v rámci každé jednotlivé skupiny) sdílené hodnoty (které se, samozřejmě, mohou tu a tam manifestovat skrze odpovídající varietu jazyka - ten je ovšem v daném ohledu pouhým vehikulem a plní zejména instrumentální funkci).

A závěr? Ano, jednotlivé variety romštiny jsou do značné míry oporou kolektivních identit jednotlivých romských skupin: skutečností je tedy pravý opak představy, že (jedna) romština spojuje (všechny) Romy a je základem jejich (společné) identity. Různé romštiny reprezentují a utvrzují existenci *různých* romských skupin, jakož i jejich *různých* identit.

Celé této debatě bychom se přitom úplně vyhnuli, kdybychom akceptovali zřejmý a očividný fakt uvedený v úvodu této sekce a to, že Rom \neq mluví romštinou (a naopak). Po přijetí této skutečnosti by se totiž ukázalo, že hovořit ve vztahu k romskému jazyku (resp.

jeho různým varietám) o identitě „Romů“ nemá smysl – jediná, o jejichž identitě můžeme v dané souvislosti rozumně hovořit jsou totiž (pochopitelně) pouze mluvčí těchto variet (tedy, zopakujme si, – nikoli „Romové“). Potíž celé této problematiky tak spočívá v (ve vědeckém diskurzu) nelegitimním směřování různých druhů relevancí (např. jazyková kompetence vs. „etnická“ příslušnost) a spojování zcela nepřiměřených kategorií („Rom“ vs. mluvčí /některé z mnoha variet/ romštiny). Náprava je přitom velice snadná a spočívá v jediném pravidlu: hovořím-li o romštině a jejích mluvčích, budu činit závěry a vynášet soudy pouze o mluvčích romštiny a ne o někom jiném (například o „Romech“), to by pro začátek úplně stačilo.

4. dílčí závěr

Postupně jsme si ukázali, že *kultura* a *identita* patří každá k jiné relevanci, takže tyto kategorie jsou - třebaže empiricky mohou koincidovat – konceptuálně a definičně mimoběžné, a z jedné tudíž nemožno automaticky (či snad „přirozeně“) vyvozovat druhou. Totéž bylo dále doloženo i v případě *jazyka* a *kultury*, kdy se proti obvyklé tezi o bázové roli jazyka ve vztahu ke kultuře ukázalo, že skutečným fundamentem zde není jazyk, ale sdílené hodnoty. Ve třetí kapitole byla, zejména na základě práce R. Pivoně, podrobena kritice představa, že (jedna) romština spojuje (všechny) Romy a je základem jejich (společné) identity a byl předložen přiměřenější koncept, podle kterého *různé* romštiny reprezentují a utvrzují existenci *různých* romských skupin, jakož i jejich *různých* identit. Závěrečná partie textu pak patřila komentované prezentaci kritiky konceptu identity (jako nástroje mezikulturní komparace a výzkumu) z pozic načrtnutých R. Handlerem a její aplikaci na tzv. romskou problematiku.

Výzkum v lokalitě Předlice, Ústí nad Labem

Lokalita výzkumu – Předlice, městská část severočeské metropole Ústí nad Labem, byla za místo realizace výzkumu vybrána z několika důvodů: převažuje zde romské obyvatelstvo, je zde základní škola, kterou navštěvují téměř všechny místní romské děti (neromské děti dnes už ve škole nenajdeme) a škola (stejně jako děti jejích žáků) má zkušenosti s (neúspěšnými) pokusy o zavádění romštiny do vyučování. V mnoha ohledech lze tedy danou lokalitu považovat za (v daných souvislostech) typickou.

Uvedení do kontextu - Předlice

Severočeské krajské město Ústí nad Labem mělo při posledním sčítání lidu (2001) 94 105 obyvatel^[11] a podle více či méně kvalifikovaných odhadů zde žije něco mezi 10 000 až 19 000 Romů, což je tedy více než 10 % obyvatel města. Nicméně k romské národnosti se podle posledního censu přihlásilo pouze 296 obyvatel.

Předlice jsou městskou částí Ústí nad Labem, která leží na západní straně města při výjezdu směrem na Trmice a Chabařovice. Do roku 1938, kdy byly připojeny k Ústí nad Labem, bývaly samostatnou obcí. Po dlouhou dobu byly částí s výrazným zastoupením českého obyvatelstva, po roce 1945 patřily dokonce k výstavním čtvrtím Ústí nad Labem. Dnes má tato městská část kolem 1800 obyvatel. Centrálním předmětem zájmu našeho výzkumu je ovšem pouze jedna část Předlic, a to tzv. „Nové Předlice“, lokalita, která je zhruba ohraničena ulicemi Majakovského, Hrbovická a Ždírnickým potokem a která je dnes,

co se týče obyvatelstva, téměř ze 100 % romská (v Nových Předlicích žije přibližně 1700 obyvatel, z nichž asi 1600 tvoří Romové).

Obytnou zástavbu v Předlicích tvoří několikapatrové činžovní domy. Jedna část obytných objektů je v rukou soukromých majitelů, jejichž rodiny domy samy obývají (jedná se o tzv. starousedlické rodiny). Tyto domy jsou většinou v uspokojivém až dobrém stavu, jejich majitelé si je udržují a opravují. Druhou část výstavby dnes vlastní většinou rodiny tzv. „Moraváků“ (viz dále), kteří v domech obvykle také sami bydlí, nicméně významnou část z nich dále pronajímají (obvykle chudým) romským rodinám; stav těchto budov je o poznání horší. Bytové jednotky v těchto domech neprocházejí žádnými opravami, nepočítáme-li vnitřní zásahy za účelem rozdělení jedné bytové jednotky na dvě (jejichž cíl je zřejmý -vyšší zisky z nájmu).

Historie Předlic *aneb* Jak vzniká ghetto

Dnešní situace v Nových Předlicích měla velmi specifickou a zajímavou genezi, která je významná jako ukázkový příklad. Jak už jsme uvedli, pro roce 1945 bývaly Předlice výstavní čtvrtí Ústí nad Labem, s půvabnou zástavbou dělnických domů. Jak je obecně známo, migrace Romů ze Slovenska (nejen) do severočeských měst probíhala v několika vlnách. Pokud jde o Ústí nad Labem (a potažmo Předlice), hned v poválečném období zde, stejně jako na mnoha jiných místech, probíhala vlna spontánní migrace Romů ze Slovenska (kteří vedle dalších skupin obyvatelstva nahrazovali do té doby převažující německé obyvatelstvo). Další významná - tentokrát už organizovaná a řízená - migrační vlna následovala v 70. letech 20. století. Tato vlna souvisela s plánovanou likvidací romských osad na Slovensku a často byla spojená s „vyplácením“ Romů, kteří odcházeli ze Slovenska a své peníze si mohli vybrat až v Čechách. V té době existovala dohoda mezi KNV Ústí nad Labem a východoslovenským okresem Michalovce o rozptýlení obyvatel romského původu; hovoří se už také o vytváření městských částí nebo ulic s vyšší koncentrací Romů, jako byly například Předlice, Trmice či Krásné Březno.

Pokud se podíváme zpět na konkrétní případ Předlic, uvidíme, že Romové, kteří přicházeli v této době do Předlic, pocházeli většinou z okolí slovenských Hanušovců nad Topľou a jednalo se z převážné většiny o vzájemně příbuzné rodiny dnes označované jako „starousedlíci“ nebo také „hanušovští Romové“ (podle místa původu). Využívali nabídek pracovního uplatnění a přidělovaných bytů a řada z nich si také odkupovala domky do osobního vlastnictví. Starousedlíci, tedy skupina, která se rekrutovala z této migrační vlny (70. léta), nebyli (a dodnes nejsou) považováni za „problémové“ sousedy a spoluobčany. V době, kdy se v Předlicích usadili, zde žila ještě nezanedbatelná skupina ne-Romů a Předlice byly standardní městskou částí.

Situace v Předlicích se začala rychle měnit na přelomu 80. a 90. let 20. století. V této době do Předlic přicházely jednak další romské rodiny ze Slovenska, jednak se sem z nejrůznějších důvodů (levné nájmy apod.) a nejrůznějšími cestami dostávaly (a to pravděpodobně za tiché podpory magistrátu) romské rodiny z jiných částí Ústí nad Labem. Tehdy vznikla skupina „novousedlíků“ a poměr Romů vůči ne-Romům v lokalitě se postupně začínal obracet.

Pro následující vývoj a dnešní situaci byl však nejvýznamnější okamžik, kdy byly městské domy v Předlicích za smluvní ceny prodány do soukromých rukou několika romských rodin, které do Ústí nad Labem přišly z Moravy a které jsou zde známé jako „Moraváci“. Byty byly sice v první řadě nabídnuty k odkoupení nájemníkům, nicméně za tržní ceny, které pro ně byly vzhledem k jejich situovanosti nedostupné, posléze pak byly za

ceny smluvní (a tedy několikanásobně nižší) prodány již zmíněným „Moravákům“. Členové těchto rodin se do domů sami nastěhovali a zbývající volné byty začali pronajímat. V tom okamžiku se z lokality vystěhovali už téměř všichni ne-Romové a z Nových Předlic se začalo stávat romské ghetto. Tato doba se také kryje s okamžikem, kdy do místní základní školy přestali neromští rodiče posílat své děti, a škola se tak stala čistě „cigánskou“ [12].

Graf migračních procesů v Předlicích, vypracoval Jan Husák

Dnes se byty „Moraváků“ v Předlicích (i v jiných částech města či přilehlých Trmicích) stávají útočištěm a mnohdy poslední instancí pro řadu romských rodin, které se dostaly do problémů například s placením nájmu (a byly soudně vystěhovány). Nájemy jsou zde ovšem značně vysoké (hovoří se o sumách od 6000 do 9000 Kč za byt 1+1 či 2+1; bez energií), takže bytová (a celkově ekonomická) situace rodin, které zde najdou útočiště, se obvykle nijak nezlepší, ba naopak. Romské rodiny, které zde bydlí, ovšem většinou nemají jinou volbu - jinde byt nedostanou a na ubytovně by na tom byly podobně, ne-li hůř. Praktiky nájemců bytů jsou mnohdy nevybíravé, hovoří se o uplatňování psychického i fyzického nátlaku k prosazení vlastních zájmů. Nájem je přitom často stupňován až do nepřijatelné výše. Řada rodin v tom okamžiku lokalitu opouští a stěhuje se ke svým příbuzným či na ubytovnu; po určité době ovšem většina z nich končí opět v nájmu u Moraváků, třeba v jiné části města. „Tady se veřejně kšeftuje s nájemníky“, [13] shrnuje situaci Městská policie v Předlicích.

Obyvatelstvo Nových Předlic

V lokalitě Nové Předlice se setkáváme s poměrně stratifikovanou strukturou obyvatelstva. Významným kritériem utváření sociálního statusu a skupinové identity je zde zejména doba příchodu do lokality. Dvě nejvýznamnější skupiny žijící dnes v Předlicích se označují jako „starousedlíci“ a „novousedlíci“. Starousedlíci, nebo také „hanušovští Romové“, se rekrutují z rodin, které do Předlic přicházely v období zhruba do 70. let minulého století. Tyto rodiny pocházely většinou z několika vesnic v okolí Hanušovců nad Topľou (Prešovský kraj) a byly většinou vzájemně příbuzné. Dnes žijí starousedlíci převážně v rodinných domech v osobním vlastnictví (tento fakt je důležitý ve vztahu k dále popsaným novousedlíkům).

Novousedlíci se rekrutují z další významné migrační vlny, která přicházela do Předlic v 80. a 90. letech minulého století a později. V té době sem přicházely jednak nové romské rodiny ze Slovenska, jednak se sem z nejrůznějších důvodů a nejrůznějšími cestami dostávaly rodiny, které do té doby žily v jiných částech Ústí nad Labem. Nejedná se však o skupinu v přísném slova smyslu, ale spíše o jakýsi agregát, náhodné seskupení nejrůznějších, vzájemně nepřibuzných rodin. Starousedlíci se tedy ve vztahu k novousedlíkům jeví jako jedna skupina,

zatímco obráceně to neplatí. Novousedlíci dostávali v Předlicích městské byty; dnes žijí z převážné většiny v domech vlastněných Moraváky. Samotní „Moraváci“ patří podle doby příchodu do lokality vlastně také mezi novousedlíky, mají však specifické postavení.

Starousedlíci jsou obecně na socioekonomicky vyšší úrovni než novousedlíci, k čemuž pravděpodobně přispívá také jejich silné rodinné zázemí. Tvoří příbuzensky vzájemně provázané rodiny, jejichž členové v sobě mají navzájem oporu. Donedávna byli endogamní; v posledních letech některé rodiny starousedlíků navázaly prostřednictvím sňatků spojení s některými rodinami Moraváků. Starousedlické rodiny se považují – a jsou i majoritní populací považovány – za „bezproblémové“ a obecně „lepší“. Jejich členové znají normy majoritní společnosti a dokáží podle nich jednat. Úroveň jejich života je na sociálně-ekonomické rovině dobrá, a – podle slov policie – „umí si mezi sebou udělat pořádek“. Děti starousedlíků mají vyšší vzdělání a pečlivě si vybírají manželské partnery. Podle městské policie se v posledních letech dokonce některé starousedlické rodiny snaží svoje domy v Předlicích prodat a odstěhovat se pryč – zatím však neúspěšně, protože Předlice jsou natolik špatnou adresou, že o jejich domy nikdo nemá zájem.

Naproti tomu novousedlíci jsou považováni za problémové, špinavé, zavšivené, *degeše* (rituálně nečisté), atp. Nutno dodat, že i když situace konkrétní rodiny této klasifikaci „objektivně“ neodpovídá (doma mají uklizeno, děti jsou dobře živené, chodí hezky oblékané atp.), uvedený připsaný status tuto skutečnost přebije. Být novousedlík tedy (*a priori*) znamená být pövl. Největší rozdíl mezi starousedlíky a novousedlíky však spočívá v tom, že novousedlíci jsou obvykle jednotlivé, izolované nukleární rodiny bez opory v širší příbuzenské síti (máme zde na mysli členy širší příbuzenské sítě přímo v lokalitě; příbuzenská síť existuje i u těchto rodin, nicméně obvykle je prostorově rozptýlena), které jsou na nízké socioekonomické úrovni a dostaly se do podřízeného postavení (jsou v nájmu u Moraváků, zadlužení u lichvářů, drogově závislí apod.), z něhož mají jen minimální možnost dostat se vlastním úsilím.

Specifické je potom postavení Moraváků. Přestože patří mezi nejbohatší obyvatele lokality, žijí ve stejných domech jako jejich nájemníci (pravděpodobně proto, aby mohli náležitě „dohlížet“ nad výběrem nájmu a dalšími svými aktivitami) a nejsou respektováni a uznáváni tak jako starousedlíci. Moraváci novousedlíky pohrdají a považují je za lůzu. Novousedlíci se Moraváků bojí, ale neváží si jich. Moraváci usilují o navázání dalších vztahů se starousedlíky, což by posílilo jejich postavení v lokalitě, většina starousedlíků však aktivitami Moraváků pohrdá. Zatímco starousedlické rodiny mají v lokalitě autoritu a vysoký status, o Moravácích toto neplatí. V nedávné době však došlo k navázání několika sňatků mezi rodinami starousedlíků a Moraváků (což vedlo u některých starousedlíků k převzetí výnosné kriminální praxe Moraváků), a pokud bude tento trend v budoucnosti pokračovat, obě superiorní skupiny v lokalitě pravděpodobně postupně splynou.

Metodologie výzkumu

Výzkum probíhal metodou řízených rozhovorů. V počáteční fázi výzkumu celý realizační tým vyhotovil seznam otázek (resp. víceméně otevřených *témat*), které byly během rozhovoru (pokud to okolnosti dovolovaly) položeny. Každý z tazatelů tedy kladl otázky týkající se shodného souboru témat, což umožňovalo následnou komparaci. Vybrané rozhovory (v daném ohledu se každý jeden tazatel řídil svým vlastním úsudkem) byly *ex post* ve zkrácené verzi zaznamenávány.

Před fází výzkumu sestávající z rozhovorů byla lokalita Předlic rozdělena na výzkumné „rajóny“ a každý z výzkumníků – tazatelů dále prováděl výzkum víceméně v rámci

„svého“ rajónu. Protože všichni výzkumníci byli po dobu výzkumu v kontaktu, byla většina záležitostí vyžadujících konzultaci ostatních členů týmu řešena takříkajíc za pochodu prostřednictvím všech dostupných komunikačních kanálů. Mimoto na konci každého měsíce probíhala *face to face* setkání členů celého týmu (s přizvanými hosty – konzultanty). Na těchto průběžných setkáních byly konzultovány dosažené výsledky a rozvrhován následný postup. Kromě jiného pak tato setkání sloužila ke sjednocení aplikovaných teoretických východisek i výzkumné metodologie a zajišťovala tak jednotný postup celého týmu.

Kromě samotného výzkumu v terénu a shromažďování empirických dat proběhla řada konzultací s odborníky na danou problematiku (R. Pivoň, T. Hirt, E. Marušiaková, A. Jurová, P. Morvayová), jakož i s osobami zaujímajícími relevantní pozice v dané lokalitě. Pozornost byla věnována studiu relevantní literatury, přičemž k diskuzi odpovídajících textů sloužila výše zmíněná pravidelná setkání týmu.

V průběhu výzkumu bylo provedeno bezmála 100 rozhovorů. Následující sekce prezentuje vybrané rozhovory jejichž soubor pokrývá přinejmenším základní názorové spektrum dotazovaných.

Vybrané rozhovory (průřez)

(rozhovory jsou zkrácené a mírně upravené)

Rozhovor č. 1

Tak Arpi (jde o přezdívku), odkud jsi. Jaj, ta ja z Nižném okr. Košice. Aha, ale tady jsou i romáci z jiných částí Slovenska. Joj, ta to hej, tu žiju Romovja i zo Spíše, Hanušovic.....(přemýšlí, proto kladu další otázku. Uvědomuji si, že pokud bych ho nechal dlouho přemýšlet, zeptal by se dalších členů rodiny a celá debata by se prodloužila nejméně o půl hodiny, protože by se romáci dohadovali odkud je ten nebo onen, do jaké rodiny patří, kolik mu je apod.). Když na sebe mluvíte romsky, dorozumíte se? Dá se poznat odkud ten Rom je, aniž by jsi se ho zeptal? Ta to hej, oni mluví inakším jazykom ako my, naši romovja? Tomu nerozumím, mohl bys mi říct nějaký rozdíl? Ta jak ti mám říct, my například žikame graty na nádobí, ale oni žikají na graty oblečení. No, a ještě nějaký rozdíl znáš? No, (zamyslel se)do rozhovoru se přidala jeho žena (říkejme jí paní M), jinakšo mluví. Jak to myslíte? V čem je ten rozdíl? (zasmála se)oni žikají: „*Ta kaj salas?*“ a my „*Ta kaj salas?*“ (rozdíl v intonaci)

Rozhovor č. 3

Respondent: žena, 42 let (pro účely našeho výzkumu ji budeme označovat písmenem „S“)

Umíte mluvit romsky?

Odpověď: „Ne“

Můžete mi prosím říci, proč neumíte romsky?

Odpověď: „Rodiče s náma romsky nemluvili. Oni romsky uměli a prej na mě, když jsem byla malá mluvili, ale já jsem to už zapoměla. Mluvili i Maďarcky, ale rozumím.“

Jaký jazyk tedy považujete za mateřský?

Odpověď: „Česky“

Váš mateřský jazyk je tedy čeština?

Odpověď: „Ano“

Myslíte si, že by se romský jazyk měl vyučovat na školách?

Odpověď: „To je blbý“

Můžete mi prosím říci, co máte na mysli, když jste uvedla, že je cosi „blbého“ na vyučování romského jazyka na školách?

Odpověď: „Oni romsky umí, už takhle malý děti uměj cigánsky mluvit. To slyším furt jak mluvěj a sprostě. Oni je stejně učeť už doma. Oni se za to styděj.“

Myslíte si, že byste mi mohla říci, co máte na mysli, když říkáte, že: „Oni se styděj“?

Odpověď: „Mluvit...cigánsky...a že sou jako Romové.“

Proč si myslíte, že se Romové stydí za svou romštinu nebo za to, že jsou Romové?

Odpověď: „Voni sou moc...řvou, to slyšíte v autobuse, jak řvou...oni neuměj mluvit normálně, ale jako zvířata...oni nejsou přizpůsobivý“

Opět se vrátím k Vašemu označení „oni“. Můžete mi prosím říci, koho tím myslíte.

Odpověď: (smích) „No jako cigány“ (paní S mne v té chvíli snad i považovala za podivína, který se jí ptá na tak samozřejmý fakt)

Aha, mám tomu rozumět, že „oni“ jsou Romové?

Odpověď: (opět údiv v očích) „Jo“

Čím se tedy cítíte být Vy?

Odpověď: „No já sem taky cigánka, ale...ne, že bych se jako styděla, my jsme jiný.“

Jiný?

Odpověď: „Jak Vám to mám říct. My sme přizpůsobivý, oni ne. Oni dělaj všem ostudu, neuměj se chovat...(paní S dlouze vyprávěla o svém přístupu k životu, o povinnostech které z něj plynou)“

Promiňte, ale opět se vrátím k tomu, co jste již uvedla. Hovořila jste o tom, že romštinu není potřeba vyučovat, protože „oni se jí učeť doma“. Jak jste sama řekla, „oni“ jsou Romové. Vy sama se za Romku označujete. Asi jsem nejspíš nechápavý, za což se omlouvám, ale pokud tedy Romové umí romsky a učí to své děti, pak bych musel říct to samé o Vás, protože jste přeci taky Romka, jak jste sama řekla, nebo se pletu?

Odpověď: „Jo, to jo, ale my sme jiný.“ (měl jsem dojem, že paní S má pocit, že ve mně vzbuzuje pocit, že se od Romů distancuje. Použil jsem tedy otázky, z nichž by bylo možné nalézt odpověď na rozdělení „oni“ a „my“)

Můžete mi prosím říci odkud pocházíte, myslím z jaké části nebo města na Slovensku?

Odpověď: „Máma je ze Zvolena a táta.....no, tak teď si nevzpomenu.“

Znáte Romy i z jiných částí Slovenska?

Odpověď: „Jo, sou tu z Košic (smích), a pak ještě nějaký z východu.“

Uvedla jste, že romštině rozumíte.

Odpověď: „Ano, tak něco.“

Rozumíte tedy romštině Romů z jiných částí Slovenska, o kterých jste mluvila?

Odpověď: „Jak co. Oni třebaž říkaj *bandurky* (smích)...to je srandovní a my *krumplě*.“

Jakou romštinu byste tedy preferovala, pokud by se měla vyučovat na školách?

Odpověď: „Nevím, k čemu to je, to by se musel obrátit svět...já nevím.“

Dobře, jakou romštinu byste byla ochotna se učit, pokud by se vyučovala na školách?

Odpověď: „Tu co mluvíme my.“

Aha, mám tomu rozumět tak, že tou romštinou, kterou Vy mluvíte, máte namysli tu, kterou mluví Romové ze Zvolena?

Odpověď: „Jo“

Takže, když mluvíte o nich, pak myslíte o Romech z východu?

Odpověď: „Jo“

Rozhovor č. 4

Pohlaví: Žena

Věk: 35 let

Kód: KH

Rozhovor byl zahájen po souhlasu respondentky s realizací rozhovoru, který byl ve velmi obecné formě představen.

Umíte romsky?

Odpověď: „Ano“

Můžete prosím uvést, v čem vidíte pravý důvod své znalosti romštiny?

Odpověď: „Rodiče na nás mluvili romsky. Já, ale neumím úplně všechno. Třebaž nedávno přišel kluk ze školy a ptal se mě na zvířata, tak ve škole něco o zvířatech něco měli, no a já nevím, jak se řeknou zvířata romsky.“

Učíte své děti romskému jazyku?

Odpověď: „Ne“

Můžete prosím uvést důvod, proč své děti romštinu neučíte?

Odpověď: „My na ně mluvíme, oni všemu rozuměj, ale teď kvůli malý (ukazuje na svou cca tříletou dceru) nemluvíme. Vem si Máni holka (myslí nejstarší dceru) ta mluví úplně perfektně, líp než naše Pavla, tak kolikrát přijde a co mámo znamená tohle nebo jak se tohle řekne. No a ta malá (myslí opět Máni dceru) ta mluví jenom romsky. Teď chodí do školky, takže se naučila mluvit česky, ale furt mluví tak i tak, každý druhý slovo romsky. Máňa třebaž říkala, jak byla u doktorky a ta jí říkala, aby třebaž skalala na jedný noze, a ona nic....Máňa potom řekla, že ona jí nerozumí, tak jí doktorka řekla: „No tak na ní mluvíte po vašem.“...no a Máňa jí řekla: „*Chučker pal o jek pindro*.“ No a holka začala skákat na jedný noze.“

Jaký jazyk považujete za mateřský?

Odpověď: „romštinu“

Jaký jazyk je pro Vás nejsrozumitelnější?

Odpověď: „čeština“

Můžete prosím uvést proč je pro Vás čeština nesrozumitelnějším jazykem?

Odpověď: „Já nevím...dá se líp říct co potřebuju, v romštině nejsou takový slova jakýma se mluví třeba na úřadě.“

Myslíte si, že by se romština měla vyučovat na školách?

Odpověď: „Asi ne...oni ve škole zpívaj. Slyšela sem, že některým rodičům to dokonce vadí, ale mě né, proč?“

Máte doma nějaké romské knížky?

Odpověď: „Ne“

Znáte nějaké romské knížky?

Odpověď: „Jo, jednou kluk přinesl ze školy pohádky, ale něco sem vůbec nerozuměla.“

Mohla byste uvést příklad?

Odpověď: „Něco sme četli, ale něčemu sem vůbec nerozuměla. Jako by to byl úplně cudzý jazyk....nevím bylo to takovy divny (smích).“

Pokud se Vás někdo zeptá, odkud jste, co mu odpovíte?

Odpověď: „Já jsem z Čech a máma z Hanušovec.“

Znáte Romy i z jiných částí Slovenska?

Odpověď: „Oni sou z Košic, Levoče....ještě (přemýšlí)....já nevím“

Můžete mi prosím říct, koho máte na mysli, když říkáte oni?

Odpověď: „No jako Romové.“

Ale vy jste přeci taky Romka, nebo se pletu?

Odpověď: „Jo“

Tomu nerozumím, Vy jste Romka, Oni, tedy Ti, kteří nepochází z Hanušovec jsou Romové, a přesto užíváte spojení „Oni“ pokud mluvíte o mimohanušovských Romech. Můžete mi tedy říct, zda Vy osobně je považujete za Romy?

Odpověď: „Jo to jo, sou to přece Romové.“

Považujete je tedy za rovnocenné?

Odpověď: „Oni sou lidi ta jak my.“

Aha, přijala byste tedy pohostění u každého Roma?

Odpověď: „U našich jo, proč né.“

A u cizích?

Odpověď: „Jáj, ta to né.“

Uvedla jste, že tu žijí Romové z jiných částí Slovenska. Můžete mi prosím říci, zda-li je jejich romština stejná jako ta, kterou mluvíte Vy?

Odpověď: „Ne“

Můžete prosím říci, v čem je jiná?

Odpověď: „Oni zpívaj...tak natahujou (nepokládám záměrně další otázku, neboť jsem si vědom, že lidé mají tendenci překonávat ticho a tím tak předejít trapným situacím, kdy jsou lidé zticha a vlastně tak nepřímo vyjadřují, že si nemají co říct). Minule sme stáli u krámu a tam cigáni od P (myslí z určité rodiny) něco říkali, že včera byli nakoupit. Oni, ale řekli jakože „*tajsa*“, a to po našem je zítra. To mi připadalo směšný.“

Ještě Vám položím poslední otázku. Pokud byste měla uvést rozdíl mezi Romy tzv. od nás a těmi ostatními, kteří nejsou původem z Hanušovec, jaké by to byly?

Odpověď: „My třeba všichni makáme, oni ne. Oni, já nevím, nejsou na práci...třebars jako tady ty domorodci (jedna z místních rodin, kterou místní komunita takto označuje.“

Rozhovor č. 5

Věk: 35 let

Pohlaví: žena

Kód: HH

Mluvíte romsky?

Odpověď: „Ano“

Kde jste se naučila mluvit romsky?

Odpověď: „Doma na nás mluvili.“

Máte děti?

Odpověď: „Ano dvě, kluka a holku.“

Učíte své děti mluvit romsky?

Odpověď: „Ne, na co, oni všemu rozuměj. Nemluvěj....my, když na ně něco řeknem romsky, tak věděj co, ale odpovídaj česky.“

Jaký jazyk Vy považujete za mateřský?

Odpověď: „romsky“

Myslíte si, že by se romský jazyk měl vyučovat na školách?

Odpověď: „Ne, proč, když děti rozuměj.“

Uměj?

Odpověď: „No tak ne úplně...no, ale kdo umí.“ Vždyť si vem, že mi neumíme třeba říct nějaký věci jak se řeknou, to možná jen ty...no, olaši či jak se jim říká.“

Přesto byste nechtěla, aby se Vaše děti učili ve škole mluvit romsky?

Odpověď: „A na co!? K čemu....no řekni, co by je tam učili“

Jednotný spisovný romský jazyk.

Odpověď: „A to co?“

Na to Vám v současné době nedokážu odpovědět. Jistě by to byl jeden z romských dialektů, který by se učili povinně všechny děti ve školách.

Odpověď: „A jakej?“

Pokud vím je upřednostňován dialekt východoslovenských Romů.

Odpověď: „Hm, tak to jo.“

Znamená to, že byste v případě, že by se na školách vyučoval romský východoslovenský dialekt nebyla proti?

Odpověď: „Hm...myslím, že ne...no, když by to bylo povinný, tak co bych mohla dělat.“

Pokud se Vás někdo zeptá, odkud jste, co mu odpovíte?

Odpověď: „No asi z Hanušovic.“

Asi?

Odpověď: „Jo z Hanušovic...no my když jsme byli v Anglii a ptali se nás Romové odkud jsme, tak jsme řekli, že jsme z Ústí, a když i oni byli z Ústí, tak jsme řekli, že jsme z Předlic, ale když se mě zeptá cizel na to, odkud jsem, tak mu řeknu z Hanušovic.“

Žijí v této čtvrti ještě jiní Romové, tedy z jiných částí Slovenska ?

Odpověď: „Jo...z levoči, Pavlovský...já nevím, pak sou tu ty moraváci, ale ty sou asi z Michalovců.“

Pokud se potkáte na ulici, jakou řečí spolu mluvíte?

Odpověď: „ak jak s kým...když z našema, tak většinou cigánsky, mě by to připadlo divný s nima mluvit česky...no a když s cizýma, tak třeba z moravákama většinou hutorácky nebo oni jedine tak mluvej...no a s tamtěma...když na mě promluví romsky, ta i ja na něj mluvím taky tak, a když česky, tak já taky česky.“

Pokud na Vás mluví Romové z jiných částí Slovenska romsky, rozumíte všemu co říkají?

Odpověď: „Většinou jo...maj některý slova jiný...třebaz my říkáme jakože ted' *akanakes* a ty od Poláků *hinke nebo třeba říkaj*, když *ženská porodí ul'ilom* no a my *perdža tele*. To je takový divný *ul'ilom*...ani nevím co to je.“

Opět se vrátím k výuce romského jazyka ve školách. Pokud by se vyučoval ta romština, kterou mluví třeba Polákovi, o kterých jste teď vyprávěla, byla byste pro či proti tomu?

Odpověď: „A proč by se měli učit jejich...asi by se mi to nelíbilo.“

Máte doma nějaké knížky v romštině?

Odpověď: „Ne“

Vyprávěl Vám někdo někdy nějaké romské pohádky?

Odpověď: „Ne“ Táta říkal, že dřív se vyprávěli, a to byla náthera něco takového poslouchat..ted' ne...já bych možná to neuměla ani číst.“

Proč si myslíte, že byste je neuměla přečíst?

Odpověď: „Co já vim, možná, že jo...nevím“

Rozhovor č. 6

Věk: 22 let

Pohlaví: muž

Kód: S1

Mluvíte romsky?

Odpověď: „Ne“

Mohl byste uvést hlavní důvod, proč neumíte romsky?

Odpověď: „Já nevím...doma jsem nemluvili“

Myslíte si, že by se romština měla vyučovat ve školách?

Odpověď: „Proč?...to je blbost ne?...když se budu chtít naučit mluvit, tak se naučím od cigánů“

Mluví romsky někdo z vašeho okolí, koho znáte?

Odpověď: „Jo, máma, táta...jako oni cigáni uměj mluvit, ale my mladý mezi sebou nemluvíme.....to jen depeši“

Myslíte si, že ten, kdo mluví romsky je degeš?

Odpověď: To ne, ale my už nemluvíme, jen něco.“

Něco?

Odpověď: „joj, ta, když třeba chceme něco říct před gádžema, aby to třeba nevěděli.“

Pokud by se romština měla stát úředním jazykem, tedy tou, kterou by se mohlo mluvit na úřadě, souhlasil byste s tím?

Odpověď: „Já nevím, mě je to jedno.....já nemluvím“

Rozhovor č. 7

Věk: 56 let

Pohlaví: muž

Kód: FH

Umíte romsky?

Odpověď: „No a né.“

Můžete uvést, kdo Vás naučil mluvit romsky?

Odpověď: „Jaj, ta kto...ta doma né...ta u nás všichni mluvili...no ta odkad' by chce naučil.“

Máte děti?

Odpověď: „Pejc dzedcí mám, ta oni už maju svoje rodiny....ta troch synoch a dve dcery.“

Oni umí mluvit romsky?

Odpověď: „Ta jak, že ne...no a ně, ta jak by to bylo keby něznaľi“

Pokud byste mohl rozhodnout, zda se má vyučovat romština ve školách, souhlasil byste či nesouhlasil s tímto záměrem a proč?

Odpověď: „Ta ja znam...keď sa učija, ta asi dobre ně?...Znaš jak kol'ko jazykách znaš, toľko krát si čľevekom.“

Myslíte si, že by se romština měla učit ve školách?

Odpověď: „Ta ja znám....*a more ta soske nandar phučej pal kajse dil'inipenae buči kaj te arakchenas, oda na, al'e pre kajso dilinioen o love ašaren... pre soste pes o roma siľuvena e romani čhip, ko kamel mi vakerel pal peskere čhave, ko nakamel mi navakerel, ... mi radči sik'lon o čhave e čechiko čhip the anglickones, bo oda kampil.*“ (ach more, proč se mě ptáš na takové hlouposti...práci kdybyste našli , to ne, ale na takové hlouposti peníze najdete...na co se Romové budou učit romštinu, kdo chce ať mluví vlastní řečí, kdo nechce ať nemluví, ať se radši učí češtinu a angličtinu, protože to je potřeba.)

Rozhovor č. 8

Věk: 19 let

Pohlaví: muž

Kód: XX

Umíte romsky?

Odpověď: „Rozumím, ale nemluví.“

Můžete prosím uvést důvod, proč nemluvíte?

Odpověď: „Rodiče ne nás mluvili, ale ne často, sem tam něco a my jim odpovídali česky...spíš se u nás mluvilo česky.....možná proto.“

Myslíte si, že by se romština měla vyučovat ve školách?

Odpověď: „Cigáni pořádně neuměj česky...k čemu by to bylo...spíš jim to vadí, že mluvěj tak napůl česky, napůl cigánsky...gádže se jim pak smějou.....můj táta, když schání práci, tak si radši bere mě, nebo já mluvím jak rádžo...a je to lepší....hned s váma jinak mluvěj.!

Myslíte si tedy, že by bylo vhodné, aby se romštinou, v případě vašeho otce, mluvilo na úřadech?

Odpověď: „ Co já vím....možná pro mýho tátu by to bylo lepší, ale pro nás mladý už ne, my stejně mluvíme víc česky než cigánsky.

Mluvíte mezi sebou víc česky?

Odpověď: „To už málo kterej mladej mluví cigánsky....my víc mluvíme česky...ono, když mluvíte furt cigánsky, tak máte takovej přízvuk...to je hned poznat...oni se za to většinou cigáni styděj...sem atm, že něco řeknou cigánsky, ale to jen, když chtěj něco říct, aby to gáže nevěděli.“

Rozhovor č. 9

Věk: 18 let

Pohlaví: muž

Kód: X1

Umíte romsky?

Odpověď: „ Tak umím a co jako?.“

Myslíte si, že by se romština měla vyučovat ve školách?

Odpověď: „Asi ne, takhle sou cigáni blbý a ještě, aby se učili cigánsky.“

Když se Vás někdo zeptá, odkud jste, co mu odpovíte?

Odpověď: „Ta z Ústí no a nebo z Předlic“

Myslíte si, že všichni Romové mluví stejnou romštinou jako vy?

Odpověď: „To ne, hele to oni mluvěj podle toho dokud sou..tady sou Hanušovecký cigáni z Levoče, ty moravský, ta zas mluvěj jen slovensky a co já vim odkad všechno...každém mluví tak po svojem, ale rozumím jim.“

Byl by jste tedy ochoten učít se např. romštinu, kterou mluví Hanusovští Romové?

Odpověď: „A já vim...mě je to jedno...to je jedno, jestli mluvíš tak nebo tak,,furt si pro gádže jen degeš.....“

Pokud by se tedy vyučovala romština na školách, byl byste pro a nebo proti tomu?

Odpověď: „Já nevím, až to bude tak potom o tom budu přemejšlet.“

Rozhovor č. 10

Respondenti:

muž 53 let

muž 54 let

muž 38 let

muž 46 let

Umíte romsky?

Odpověď:

muž 46 let: „Ta jak , že né!“...*ostatní muži svorně přikyvuji*

muž 54 let: „Proč se ptáš na takovou blbost? To snad každý cigán mluví cigánsky, aspoň si to myslím.“

Myslíte si, že by se romština měla vyučovat ve školách?

Odpověď:

muž 38 let: „Proč, a co by je tam učili...mluvit? A kdo by je učil gáže nebo cigáni?“

muž 54 let: „Na co, dostanou potom práci nebo se jim bude líp žít. Co já vim, tak pořád cigáni mluvili cigánsky, no a co jako...ať nám gáže nechaj, alespoň ten jazyk, už tak se cigáni chovaj jak gáže nobo myslíš, že ne? Ta kde by dřív cigáni brali drogy nebo aby mladý holky šlapaly. Ne...jazyk to je to jediný co je naše, do toho ať nám gáže nemluvěj.“

muž 38 let: „To si kde slyšel, že by se mělo učit ve škole cigánsky.“

muž 46 let: „Fakt, oni už nevěděj coby si vymysleli...ta na co by se učili cigánsky, kdo chce mluví a kdo ne, ten ať de matce do p...“

muž 54 let: „No ta né, no ta pro koho se budou učit romsky, pro sebe...copak oni nevěděj, že cigáni uměj mluvit cigánsky nebo jakou řeč nás chtěj naučit, kdyby nám radši dali práci, to by udělali líp.“

Všichni jste odpověděli, že umíte romsky. Pokud tedy spolu mluvíte romsky, rozumíte všemu co druhý říká?

Odpověď:

muž 53 let: „No ta ne, ta co myslíš, že na sebe mluvíme tatarsky?“

Pokud se Vás někdo zeptá odkud jste, co mu odpovíte?

Odpověď:

muž 46 let: „Ta z Hanušovic.“

(Ostatní svorně přikyvují)

A zde, myslím v Předlicích jsou všichni z Hanušovec?

Odpověď:

muž 38 let: „ Ta vždyť víš, že ne.“

(mlčím, čekám, že někdo z přítomných zpřetrhá ticho a rozvine tak odpověď o poznatky, které očekávám)

muž 54 let“ „Takhle ti to řeknu, sou tu ruzný cigáni, naši, pak sou tu Polákovi, ty „moráváci“, a pak co se sem přistěhovali z města. Tady je tolik cigánů, že já už ani nevím kdo odkad' je, abych ti řek pravdu. Tady se to furt střídá, no, ale to díky „moravákům“, nebo ty sem berou cigány z města, hlavně když platěj.....jim je všechno jedno.“

Pokud mluví romsky např. Polákovi, rozumíte každému jejich slovu?

Odpověď:

muž 53 let: „Jo, ta já sem z některýma dělal, ta vim, že když mluvili cigánsky, tak sem normálně rozuměl...mluvja tak jinakšeder, bo oni zpivaj...na a některý slova maj jinakší...to kdo vlastně dneska mluví perfekt cigánsky, no ukaž mi ...nikdo, to ti žikám ja, bo my už mluvíme tak napůl česky, napůl cigánsky a eště do toho hutorátsky....no ta ne.“

muž 46 let: „No a na, *ta čačipen, amen už navakeras spravnones romanes, bo amen už nasom o spravno Roma – džanen. Oda ča pre lač the pro šušágos sar o Roma akanakes dživen...oda samé okola drogy a ča kajso dilinipen startkeren, a'e e buči, oda na.* (No a ne, to je pravda, my už nemluvíme správně romsky, protože my už nejsme správní Romové – víte. To je pro ostudu, jak dnes Romové žijí...třo jsou samé drogy a jiné hlouposti, které hledají (shromazďují), ale práci, to ne.

Pokud by se tedy vyučovala romština ve školách a byla by to např. ta, kterou mluví Polákovci, byli byste pro a nebo proti tomu?

Odpověď:

muž 54 let: „No ta to víš, že by se mi to nelíbilo..kaj o miro čha te sikl'ol e kajsi degešácko řeč (Aby se můj syn učil takovou degešskou řeč).....ne, ta co si?

muž 38let: „Ta soske te na..mi pes sikl'on, al'e amari.“ (smích) (Ať se učí, ale tu naši)

muž 53let: „No a na, ta lengeri čhib pes sikl'uvena, ta so som...ta me mek napel'om pro šero, me nasom dil'ino...mi pes sikl'uven o Polákovci či kola degeša co kada dil'inipen kamen, mange miden smirom. (No a ne, tak jejich řeč se budou učit...já jsem ještě nespádl na hlavu, já nejsem blbej...ať se učí Polákovci nebo ti depeši co tuhle blbost chtějí, mě ať dají pokoj)

Rozhovor č. 11

Respondent: žena 21

Umíte romsky?

Odpověď: „No tak trochu.“

Tak trochu???

Odpověď: „No jako že rozumím, dyž sem byla eště s našima jako rodičema, tak oni spolu mluvili cigánsky ale s náma jako s dětma ne, ale my jsme jim pak stejně rozuměli.“

No a myslíte si, že by se měla romština učit ve škole?

Odpověď: „A k čemu? Dyť už tak dneska nikdo nemluví, jenom ty starý tak proč by se to měly učit děti? Už takhle toho maj ve škole moc až to nestihaj tak na co aby se musely učit eště něco navíc? Nebo k čemu?“

Třeba proto, že je to váš mateřský jazyk?

Odpověď: „Jak mateřský? Já do školky nechodila a stejně tam se i tady v týhle mluví česky.“

Myslím tím, že romština je váš rodný jazyk, tak aby se zachovaly nějaké tradice.

Odpověď: „Tradice, já žádný neznám a ani nemám, tak proč by to měla bejt zrovna romština?“

Rozhovor č. 12

Respondent: muž 24

Umíte romsky?

Odpověď: „No asi jako každěj cigán, takže neumím. A ani nechci aby se učila (myslí romštunu), já to o vás už vim, jako že se na to ptáte, vy jste se už totiž na tohle ptal strýca. Já jsem to nikdy nepotřeboval abych mluvil cigánsky, u nás tak nikdo nemluví a ani nemluvil a já taky teď u nás doma nemluvim jako s manželkou a dětma, oni to taky nepotřebujou, oni teda zatím nemluvěj protože jsou eště malý ale až budou mluvit tak to taky potřebovat nebudou, jako já jsem to nikdy nepotřeboval, tak proč by se to měly učit navíc ve škole. Stačí že budou mít třeba němčinu nebo angličtinu to se pak domluvěj všude ve světě ale cigánsky

se nedomluvej nikde ani v Německu nebo v Anglii, tam se mluví anglicky tak ať se radši učeť anglicky aby se tam domluvily, kdyby tam pak až jako vyrostou chtěly jet, třeba pracovat, protože tam si vydělaj moc peněz a je tam práce prej pro každého né jak tady a hlavně si vydělaj pořádněj balík, tak ať radši jedou tam pracovat.

Zhodnocení

Z provedeného šetření vyplývá, že vstupní hypotézy výzkumy byly v zásadě správné; empirická zjištění očekávání týmu v otázce jazykových preferencí a aspirací obyvatel Předlic potvrdila. Zájem rodičů o výuku dětí ve standardizované formě romštiny je minimální a uvedená představa mnohdy vyvolává značně záporné reakce. Je zjevné, že obyvatelé Předlic mají na jazykovou oblast zcela odlišný názor než příslušníci tzv. romských elit, přičemž je zřejmé, že tato názorová odlišnost je determinována potížemi a problémy, jimž musí ta která skupina čelit. Problémem obyvatel Předlic je chudoba a nezaměstnanost a tato skutečnost se promítá i do jejich vztahu k jazyku. Jeden z typických postojů obyvatele Předlic je zřetelně vidět na následujících ukázkách:

I.

Otázka: „Myslíte si, že by se romština měla učit ve školách?“

Odpověď: „Ta ja znám....*a more ta soske nandar phučej pal kajse dil'inipenae buči kaj te arakchenas, oda na, aľe pre kajso dilinioen o love ašaren... pre soste pes o roma sil'uvena e romani čhip, ko kamel mi vakerel pal peskere čhave, ko nakamel mi navakerel, ... mi radči sikľon o čhave e čechiko čhip the anglickones, bo oda kampil.*“ (ach člověče, proč se mě ptáš na takové hlouposti...práci kdybyste našli, to ne, ale na takové hlouposti peníze najdete...na co se Romové budou učit romštinu, kdo chce ať mluví vlastní řečí, kdo nechce ať nemluví, ať se radši učí češtinu a angličtinu, protože to je potřeba).

II.

Otázka: „Myslíte si, že by se romština měla vyučovat ve školách?“

Odpověď: „No ta né, no ta pro koho se budou učit romsky, pro sebe...copak oni nevěděj, že cigáni uměj mluvit cigánsky nebo jakou řeč nás chtěj naučit, kdyby nám radši dali práci, to by udělali líp.“

III.

Otázka: Jaký jazyk považujete za mateřský?

Odpověď: „romštinu“

Otázka: Jaký jazyk je pro Vás nejsrozumitelnější?

Odpověď: „čeština“

Otázka: Můžete prosím uvést proč je pro Vás čeština nesrozumitelnějším jazykem?

Odpověď: „Já nevím....dá se líp říct co potřebuju, v romštině nejsou takový slova jakýma se mluví třebas na úřadě.“

IV.

Otázka: Myslíte si, že by se romština měla vyučovat ve školách?

Odpověď: „Cigáni pořádně neuměj česky...k čemu by to bylo...spíš jim to vadí, že mluvěť tak napůľ česky, napůľ cigánsky...gádže se jim pak smějou.....můj táta, když shání práci, tak si radši bere mě, nebo já mluvíím jak gádžo...a je to lepší....hned s váma jinak mluvěť!“

Vztah k jazyku je tedy v případě obyvatel Předlic výrazně instrumentální, což je v jejich socioekonomické situaci plně pochopitelné. Teze členů tzv. romských elit se tedy v daném případě vůbec nepotvrdily – o výuku romštiny na školách obyvatelé tzv. romského ghetta v Předlicích nestojí a její případné zavedení do školních osnov by hodnotili negativně.

Co se týče další standardní představy, podle které vězí, za neúspěchem romských žáků ve školách stojí znalost (specifické variety) romštiny, došel výzkum k odlišným závěrům. Jinak řečeno - za neúspěchem romských žáků ve školách nestojí znalost (specifické variety) romštiny ale neznalost češtiny. Jinými slovy: *Úspěšná adaptace žáka na školní prostředí totiž není závislá ani tak na tom, co žák umí, ale spíš na tom, co neumí*. Mnozí romští žáci neumějí řádně česky/slovensky. Nabízejí se proto dva způsoby řešení této situace: buď zavést intenzivní jazykovou přípravu v jazyku majority v předškolním období, nebo zavést romštinu jako vyučovací jazyk. Používat romštinu jako jazyk vzdělávací je ovšem prozatím nemožné. Mnoho termínů prostě v romštině chybí a jejich zavádění znamená pro romské žáky nemalý problém, protože se časem zjistí, že se učí zcela jinému jazyku, než na který jsou zvyklí, který je jejich mateřštinou („*My tak nemluvíme*“) a který je dokonce odlišuje od jiných skupin Romů (což je důvod, proč takto hovořit nechtějí – „*tak mluví degeši*“). Tyto postoje byly v průběhu výzkumu opakovaně doloženy, srov. např. následující ukázky:

I.

Otázka: „Jakou romštinu byste byla ochotna se učit, pokud by se vyučovala na školách?“

Odpověď: „Tu co mluvíme my.“

II.

Otázka: Opět se vrátím k výuce romského jazyka ve školách. Pokud by se vyučoval ta romština, kterou mluví třeba Polákovi, o kterých jste teď vyprávěla, byla byste pro či proti tomu?

Odpověď: „A proč by se měli učit jejich...asi by se mi to nelíbilo.“

III.

Otázka: Pokud by se tedy vyučovala romština ve školách a byla by to např. ta, kterou mluví Polákovi, byli byste pro anebo proti tomu?

Odpověď A: „No ta to víš, že by se mi to nelíbilo... kaj o miro čha te sikl'ol e kajsi degešácko reč (Aby se můj syn učil takovou degešskou řeč)...ne, ta co si?“

Odpověď B: „*Ta soske te na... mi pes siklon, aľe amari.*“ (smích) (Ať se učí, ale tu naši)

Přijetí jiné variety romského dialektu může proto pro rodilé mluvčí představovat i problém morální, etický, naopak naučit se jazyku majority takový problém nepředstavuje, jelikož jde o jazyk, na který pravidla „jazykové čistoty“ neplatí (k doložení dané teze též viz výše uvedené ukázky). Úhrnem tedy možno konstatovat, že výsledky a závěry dosažené v konceptuální rovině na základě teoretické diskuze a rozboru literatury byly empirickým šetřením potvrzeny a doloženy.

Na závěr si dovolueme uvést slova Rastislava Pivoně, který celou záležitost s kodifikací a výukou romštiny shrnuje následovně: „Domnívám se, že bude-li se pokračovat v řešení tzv. romského problému cestou, jakou vytýčila romská 'elita', čili cestou národního obrození, bude to mít zejména pro obyvatele tzv. romských ghatt neblahé následky. Místo vynakládání prostředků na řešení špatného zdravotního stavu, nezaměstnanosti a z ní vyplývající chudoby, se budou financovat slabikáře a publikace v romštině, které beztak Romové, kterým jsou (paradoxně) určeny, odmítají“ [14]. Řešit potíže Romů kodifikací a

výukou romštiny znamená minulé se cíle vycházející z neporozumění skutečnému stavu věcí, „problém s romstvem (*romipen*) nebo s romštinou totiž nemají nositelé tradiční romské kultury, představuje problém pro ty, kteří s těmito hodnotami a jazykem nemají nic nebo jen velmi málo společného“ [15]. Jinak řečeno: „Rómov žijúcich v izolovaných, zanedbaných osadách a getech problémy ... rómskej periodickej tlače či tzv. kodifikácie rómskeho jazyka netrália“ [16]

Literatura

- Alinčová, Milena; Moravec, Štěpán; Balabánová, Helena; Kamenická, Veronika; Buryánek, Jan; Kamenický, Jan. 2002 „Romové“ In *Interkulturní vzdělávání, příručka nejen pro středoškolské pedagogy, projekt Varianty*, Praha: Člověk v tísni, společnost při ČT, o.p.s.
- Budil, Ivo T. 2003. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, Praha: Triton
- Budilová, Lenka; Jakoubek, Marek. 2004. „Příbuzenství v romské osadě.“ In Jakoubek, Marek; Hirt, Tomáš. (eds.) 2004 *Romové: kulturologické etudy*, Plzeň: Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk
- Carroll, John B. (red.) 1956. *Language, Thought and Reality: Selected Writings of B. L. Whorf*, Massachusetts: MIT
- Cohen, Abner. 1969. *Custom and Politics in Urban Africa. A Study of Hausa Migrants in Yoruba Towns*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Davidová, Eva. 1995 *Romano drom/ Cesty Romů*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci
- „Diskuse“ In Blodig, V. (odb. red.) 2001 *Fenomén holocaust/ The holocaust phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha – Terezín, 6. – 8. října 1999*, Praha, [s.n.]
- „Diskusia o knihe ‘Rómsky dejepis’.“ *Etnologické rozpravy* 2/2001, Bratislava, str. 149-151
- Dudová, Zuzana 2003. *Etnické menšiny Kosova*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, FSV, Katedra veřejné a sociální politiky. Vedoucí diplomové práce: MUDr. Petr Háva CSc.
- Džambazovič, R. 2001 „Rómovia v Uhorsku koncom 19. storočia (Výsledky Súpisu Rómov z roku 1893).“ *Sociológia* 33, č. 5
- Ferko, Antonín. 2005. „Ztraceno v překladu.“ rukopis.
- Handler, Richard „Is ‘Identity’ a Useful Cross-Cultural Concept?“ In Gillis, John R. (ed.) 1994. *Commemorations: The Politics of National Identity*, Princeton: Princeton University Press, str. 27-40
- Hirt, Tomáš. 2004. „Válka o ‘etno-počítadlo’ Romů.“ *MF Dnes* (18/10/2004, str.6).
- Holomek, Karel. – Několik poznámek k práci romských pedagogických asistentů, in: Gornjaková, A. (a kol.) [?] – *Vychovatel – asistent učitele aneb romský pedagogický asistent v české škole*, Nová škola o.p.s., str. 15-16
- Holomek, Karel 2006 a. „Vzestup Romů podporou identity.“ *Romano hangos* roč. 8, č. 11; [online] datum poslední revize neuváděno [cit. 24.9.2006]
- Holomek, Karel 2006 b. „Seminář o romském jazyce“ *Romano hangos*, roč. 8, číslo 11; [online] datum poslední revize neuváděno [cit. 24.9.2006] <http://www.romanohangos.cz/clanek.php?id_clanek=2115>.
- Hübschmannová, Milena. 2006. „Romština nás zavedla do Indie.“ *Romové v České republice* [online] datum poslední revize neuváděno [cit. 24.9.2006] <<http://www.romove.cz/cz/clanek/18204>>.
- Hübschmannová, Milena, Šebková, Hana, Žigová, Anna. 1998. *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*, Praha: Fortuna

- Jakoubek, Marek. 2004. *Romové: konec (ne)jednoho mýtu. Tractatus Culturo(mo)logicus*, Praha: Socioklub
- Kovács, Attila 2003. „Bôrka: komunity, identity a náboženstvo v horehronskom pútnickom meste.“ In Kováč, Milan; Mann, Arne B. (eds.) 2003. *Boh všetko vidí. Duchovný svet Rómov na Slovensku / O del sa dikhel. Romano pa'aviben pre Slovensko*, Bratislava: Chronos
- Křečík, Jakub. 2006 „Romština na vysoké škole.“ *Romano hangos* roč. 8. č. 11; [online] datum poslední revize neuvedeno [cit. 24.9.2006]
<http://www.romanohangos.cz/clanek.php?id_clanek=112>.
- Lozoviuk, Petr „Etnická indiference a její reflexe v etnologii“ In Hirt, Tomáš; Jakoubek, Marek. (eds.) 2005. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva*, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, str. 162-197
- Marušiaková, Jelena. 1985. „K problematike cigánskej skupiny.“ *Slovenský národopis* roč. 33, č. 4.
- Marushiakova, Elena, Popov, Veselin. 2001. „New Ethnic Identities in the Balkans: the Case of the Egyptians, *Facta Universitatis*.“ *Series Philosophy and Sociology*, Vol. 2, No. 8, str. 465-477
- Marušiaková, Jelena. 1989. „Cigánske etnikum a etnické procesy.“ In *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov. Príspevky zo seminára v Košiciach 17.-18. februára 1988*, Košice: Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach, str. 70-82
- Pivoň, Rastislav. 2006 „Formování romského národa a romština (především na školách)“; nepublikovaný výstup grantového projektu OSF Bratislava *Zpracování výsledků antropologického výzkumu „Monitoring situácie romských osád na Slovensku“* realizovaného Katedrou Sociální a kulturní antropologie Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni
- Pospíšil, Leopold 1993. „Kultura.“ *Český lid* 80, suplement
- Poulton, Hugh „Romská otázka v jihovýchodní Evropě: důležitý faktor budování multikulturních společností.“ In Gedlu, Mesfin /ed./ - *The Roma and Europe/ Romové a Evropa. Sborník z konference „Romské etnikum a multiethnicita v zemích střední Evropy – evropský problém“*. Štířín 10. – 13. 12. 1998, [s.n.] + [s.l.]
- Rácová, Anna. 2000. „Úloha rómčiny pri integrovani Rómov v Slovenskej republike.“ In Janto, Juraj. (ed.) 2000. *Acta Universitatis ss. Cyrilli Et Methodii Tyrnaviae, Tomus II. Ethnologia rSlovaca 1-2. Integrácia Rómov na Slovensku*, Trnava: Universita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, str. 31-38
- Řezáčová, Vendula. 2003. *Romové a Gádžové – vytváření romské (etnické) identity*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Katedra sociologie. Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Josef Kandert, CSc.
- Říčan, Pavel. 1998. *S Romy žít budeme – jde o to jak*, Praha: Portál
- Ševčíková, Veronika 2003. *Sociokulturní a hudebně výchovná specifika romské minority v kontextu doby*, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě
- Šotolová, Eva. 2000. *Vzdělávání Romů*, Praha: Grada Publishing
- Tcherenkov, Lev; Laederich, Stéphane. 2004. *The Roma otherwise known as Gypsies, Gitanos, Γύφτοι, Tsiganes, Țigani, Çingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende, etc. Vol. I. – History, Language, and Groups*. Schwabe Verlag Basel
- Wittgenstein, Ludwig 1993. *Tractatus logico-philosophicus*, Praha: Svoboda + OIKOYMENH

- [1] K dané otázce srov. např.: Marushiakova; Popov 2001
- [2] Těž srov.: Poulton [1999] : 299
- [3] Pro tuto argumentaci nalézáme podporu např. i v díle M. Hübschmannové. Srov. např. její tezi o tom, že “mnoho staletí považovali Neromové Romy *za to, co nejsou. Považovali je za Egyptany*” (Hübschmannová 2006; kurzíva dodána).
- [4] Zajímavou subvariantu této možnosti uvádí A. Kovács, který při odpovědi na otázku „Kdo je Rom?” užívá , vedle hlediska sebeidentifikace jako Roma, dva identifikační faktory: 1) „Róm je ten, ktorého majoritná spoločnosť považuje za Róma” a „Róm je ten, ktorého aj iní Rómovia považujú za Róma” /Kovács 2003: 57/; zejména druhá z uvedených možností je vskutku pozoruhodná, neboť jasně poukazuje na skutečnost, že určitá skupina má opravdu možnost vybudovat sebepotvrzující kruh společné identity /která samozřejmě vůbec nesouvisí s kulturními vzory, jež členové této skupiny praktikují/, zároveň ale - jak jsme si ukázali na příkladu “Egyptanů” z Kosova – že na takovém základě ustavená identita může být i „chybná”).
- [5] Viz zejm.: Caroll 1956
- [6] Srov. zejm.: Jakoubek 2004
- [7] Ke vztahům v rámci aktuální/lokální příbuzenské skupiny více viz: Budilová; Jakoubek 2004
- [8] Viz též identická formulace (“rómsky jazyk ... patří medzi najdôležitejšie charakteristicky rómskeho etnika”), In: Džambazovič 2001: 502.
- [9] Soupis se týká (kromě jiných těž) území Slovenska, tj. populací, které posléze poskytly základ romského osídlení ČR.
- [10] Srov. např.: Cohen 1969
- [11] Český statistický úřad, Sčítání lidu, domů a bytů 2001
- [12] Autoři používají termíny „Cigán/i“, „cigánský“ jako termín *emický*, tedy termín používaný samotnými obyvateli Nových Předlic.
- [13] Městská policie Předlice, 21.11. 2005
- [14] Pivoň, Rastislav. 2006 „Formování romského národa a romština (především na školách)“; nepublikovaný výstup grantového projektu OSF Bratislava *Zpracování výsledků antropologického výzkumu „Monitoring situácie romských osád na Slovensku“* realizovaného Katedrou Sociální a kulturní antropologie Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni
- [15] Tamže.
- [16] Rácová, A. – Úloha rómčiny pri integrovaní Rómov v Slovenskej republike, In: Janto, J. (ed.) – *Acta Universitas ss. Cyrilli Et Methodii Tyrnaviae, Tomus II. Ethnologia rSlovaca 1-2. Integrácia Rómov na Slovensku*, Trnava 2000, str. 31-38, zde str. 37